

Ольга Сухомлинська

ДОСЛІДЖЕННЯ МІКРОІСТОРІЇ В СУЧАСНОМУ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Питання аналізу освітньо-виховного процесу крізь призму мікроісторії – надзвичайно актуальні, відповідають вимогам часу, розширюють і поглиблюють наші погляди на педагогічний процес і загалом на історико-педагогічну науку. Підтвердженням такого мейнстрімного напрямку спостерігаємо у тому факті, що нині найбільш цікаві, найбільш запам'ятовуванні праці, статті, розвідки з історії, культури, соціології присвячені мікроісторичній тематиці, повсякденному життю.

Незаперечним доказом актуальності і затребуваності такого підходу є присудження Нобелівської премії з літератури нашій співвітчизниці Світлані Алексєвич за цикл її книг, який може бути прикладом мікроісторичного підходу до висвітлення, наприклад, ролі жінки у Другій світовій війні, причин і наслідків Чорнобильської катастрофи, Афганської війни, тобто глобальних явищ.

Промовистим прикладом є і присудження тієї ж Нобелівської премії британському і американському професору з економіки Енгусу Дітону, який досліджує мікроекономіку, аналізуючи феномени бідності і добробуту як чинники впливу на споживчі потреби і можливості населення.

Отже, якщо обрана тематика актуальна, то визначимося, що ж ми розуміємо під мікроісторією стосовно історико-педагогічної науки. А оскільки серед істориків педагогіки мікроісторія ще не стала предметом зацікавлень, однак вона широко розробляється історичною наукою, і уже має свою історію існування і застосування.

Розпочнемо з такого поняття як нова історія, що виникла у 20-х роках ХХ століття у Франції і сьогодні широко відома в світі як Школа «Анналів» – напрям у історичній і історіографічній науці, який замінив оповідальний підхід на проблемний, відмовився від опису державницьких, глобальних подій, життєпису великих постатей і перейшов до аналізу суспільних, соціальних явищ. Нова історія ввела в історичну науку категорію ментальностей, колективну та індивідуальну, антропологізувала, олюднила історичний ландшафт. Як відомо, такий підхід кардинальним чином змінив історичну науку, розширив дослідницьке поле, долучив до історії соціологію, етнографію, статистику та інші науки, суттєво розширив коло джерел і методик досліджень.

Отже, теоретично, за фактом, усі, хто сьогодні досліджує історію, історію педагогіки є новими істориками, послідовниками Школи «Анналів», яка з різними змінами і конфігураціями існує і досьогодні.

З цієї школи вирости і сформувалися цілі напрями історичної науки, такі як психоісторія, наративістика, мікроісторія, історія повсякденності, локальна історія. Зупинимось на тих, які в більшій чи меншій мірі дотичні до розглядуваної нами теми. З усіх перелічених найбільше цікавлять історія повсякденності (історія знизу) та регіональна історія (історичне краєзнавство). Зазначимо окремо, що поняття, якими оперують ці науки, межі і сутність досліджень з названих напрямів, не усталені і через зовсім нетривалий час розвитку, і через синергію, і через наявність різних наукових шкіл, різних дослідників, які вкладають своє тлумачення понятійного і теоретико-методологічного апарату. Я ж обиратиму з усіх сенсів ті смисли, той зміст, який дотичний і до історії педагогіки, і до предмета, що нас цікавить – мікроісторії.

Отже, регіональна історія відома в історіографічній традиції з середини ХІХ століття і де регіон, місцевість виступають суб'єктом історії. Це частіше за все місцева історія, історичне краєзнавство, які мають на меті відобразити локальну ідентичність, локальну коммеморацію (тобто нагадування, запам'ятовування, пам'ять про місцеву історію). Власне цьому аспектові – регіональній історії – була присвячена одна із наших всеукраїнських історико-педагогічних конференцій: «Історико-педагогічні дослідження: регіональний вимір» (2006) [1]. З часу цієї конференції пройшло майже 10 років, і сьогодні історико-педагогічна наука значно просунулася у дослідженні цього напрямку. Найчастіше вживане сьогодні поняття – локальна історія, яка оперує провідним поняттям «локус», а точніше «історія локуса», що означає, за відомим російським фахівцем цієї галузі С. І. Маловічком, і історичне краєзнавство, і регіональну історію, і «нову локальну історію», і носить полідисциплінарний характер [2].

Ще один напрям, який, може, найбільше кореспондується з поняттям мікроісторія – це історія повсякденності (повсякденного життя), яка сьогодні висувається на одне з чільних місць

у дослідженні минулого, в тому числі і серед українських істориків, літературознавців, соціологів, інших фахівців соціально-гуманітарної сфери.

Повсякденність, її історія має досить широкий спектр значень, і серед провідних – соціологічний, феноменологічний, що розкриває інтерсуб'єктивний світ особистостей і спільнот, які самі створюють свої ціннісні виміри і смисли.

Інший підхід – історичний – це повсякденність як побут, тобто опис суб'єктивної і суб'єктивної історії, уявлень і переживань людей, «влаштованих і обездолених, одягнутих і голих, ситих і голодних, їхніх душевних переживань, спогадів, любові і ненависті, тривоги і надій на майбутнє» (А. Лютке, 1999). Ці слова німецького дослідника найбільше відображають суть даного напрямку.

І ось, збагачені такими знаннями, підходимо до визначення поняття мікроісторія, яке включає, на думку багатьох дослідників, і мою також, усі зазначені вище смисли. Мікроісторія, що виникла у 1970-х роках в Італії, класифікується як напрям в історичній (і, відповідно, історико-педагогічній науці), що розглядає малі території і малі групи, об'єднання людей (містечко, село, сім'я, школа, клас тощо). Як відзначає Джованні Леві, один з провідних її представників, який вивів цей напрям на світовий обшир, мікроісторія – це зменшення масштабу, особлива увага до приватного, повсякденного; нарративний характер опису, відмова від релятивізму, критичності, але водночас ускладнення контексту, врахування різних чинників впливу; не спрощення, лінійність, а поліфонічність, конфігуративність [3]. Мікроісторія має особливу схильність до досліджень сільських місцевостей, забутих та невідомих індивідуальностей.

Наголосимо, що сьогодні історики задумуються над питанням поєднання мікро-соціального з макросоціальним, коли мікроісторія доповнює й урізноманітнює (або спростовує, заперечує) вже визначені і доведені провідні тенденції досліджуваних явищ. І це важливо для історико-педагогічних досліджень.

Мікроісторія має специфічний, притаманний їй інструментарій дослідження свого предмета, що, крім іншого, є її суттєвою відзнакою і характеристикою. Про що йтиметься пізніше.

Історія повсякденності, мікроісторія нині активно опановується українськими дослідниками загальноісторичного процесу, як з методологічного боку [4], так і в процесі розкриття вітчизняної соціальної історії [5].

Отже, визначившись з поняттями і станом розвитку мікроісторії, подивимося на українське

історико-педагогічне дослідницьке поле з метою виявлення наявності мікроісторичних досліджень або ж принаймні мікроісторичного підходу до дослідження історико-педагогічної проблематики.

Сьогодні це досить легко зробити завдяки хронологічно-тематичному покажчику «Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014 рр.)» [6]. Це валідний критерій для аналізу і підбиття певних підсумків, а також виявлення певних тенденцій, позаяк історико-педагогічна наука розвивається переважно у вигляді дисертаційних досліджень, про що ми неодноразово зазначали.

Отже, за 19 проаналізованих років було заявлено і закординовано 1584 теми історико-педагогічних дисертаційних досліджень, з них 205 – докторського рівня, отже, готувалися монографії, здійснювалися солідні публікації у вигляді монографій та статей, фахових виданнях.

Аналіз тематики цих дисертаційних досліджень засвідчив, що обрана тематика мало охоплює макроекономічні процеси – історію розвитку освіти і науки в Україні (до такого переліку можна віднести дослідження Н. М. Гулана «Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект)» (2001); Л. А. Штефан «Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20–90-ті роки ХХ ст.)» (2003); Л. Д. Березівської «Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» (2009); Т. Б. Кочубей «Розвиток української педагогічної думки другої половини ХVІІ–ХVІІІ століття» (2013).

Це свідчить, крім усього іншого, що цілісна історія розвитку освіти і науки, педагогічної думки в Україні на нових концептуальних засадах не здійснювалася, відтак у історико-педагогічних розвідках, які можна віднести до мікроісторичного підходу, зустрічаються застарілі або ж «неорадянські» методологія і підходи до дослідження.

За наведеними нами визначеннями регіональна тематика та персоналії відносимо до мікроісторії. З 1584 найменувань 354 теми дисертацій присвячені персоналіям, тобто 22,3 % від усього масиву, і 216 – регіональній тематиці (13,5 %). Отже, доволі значний відсоток – 36 % – з усіх заявлених тем можна класифікувати як дослідження, що присвячені мікроісторії або ж локальній історії. Чи справді це так? Чи спроможна наша історико-педагогічна наука на інноваційний підхід?

Для того, щоб відповісти ствердно або заперечно, необхідно порівняти мову, якою пишеться мікроісторія і, відповідно, мову наших досліджень. Мікроісторія цікава, ознайомлення з

нею надає не лише знання, а й задоволення, бо дає слово пересічним персонажам, живим людям, живим враженням. Мова ж наших історико-педагогічних досліджень – це мова дискурсу, де, як правило, використовується забюрократизована мова офіційних джерел, актуалізуються радянські кліше і концепти, крізь призму яких і розглядається той чи інший регіон чи локус або ж персоналія. Канцелярська мова «сов'єтизми», затуляють дослідника, не дають можливості розглянути, побачити специфіку, своєрідність місцевості, регіону, не говорячи вже про маленькі об'єднання, детально прослідкувати ментальні, антропологічні, інституційні і педагогічні трансформації.

На відміну від початку 1990-х років, коли з'явилася тенденція до відмови від радянської «мови», «радянського дискурсу», нині мовне конструювання відображає у більшості випадків пострадянський тип наукового мислення. І це можна виразно побачити на прикладі локального, регіонального підходу.

До мікроісторії з повним правом відносимо дослідження, що присвячені діяльності окремих освітніх закладів. Їх небагато, лише 18, тобто біля 1 % (2 роботи про Кременецький ліцей; 4 – різним аспектам діяльності Київського університету ім. Тараса Шевченка; по одній роботі про Глухівський учительський інститут, Полтавський педагогічний інститут, Фребелівський інститут).

Другою характерною особливістю писання мікроісторії є джерельна база, тобто коло обраних джерел. Це перш за все листи, щоденники, інтерв'ю, спогади, візуальні джерела. Вони найменшою мірою присутні у нашій джерельній базі. Мабуть, вони не можуть замінити усі джерела, але їх присутність, хоча і обмежена, має бути обов'язковою, коли дослідження за назвою претендує на те, щоб класифікуватись як мікроісторія, локальна історія освіти або історія повсякдення.

Мабуть, найбільш благополучно із зовнішнього боку виглядає дослідження персоналій, які, з певними застереженнями, можна віднести до мікроісторії; вони складають 22,3 % від усіх за координуваних тем досліджень.

Застереження ж стосуються того факту, що мікроісторія – це, за визначенням, інтерес до пересічних постатей. Щодо історії педагогіки, то, в традиції наукових підходів має бути доведено, що обрана персоналія здійснила помітний/значний/великий вплив на розвиток думки, освіти. Сьогодні це звучить аксіоматично, але можна піти всупереч стереотипам і довести, що обрана постать, школа є типовою для свого часу, тієї місцевості, того складу учнів, відображає

загальні тенденції, приховану реальність.

Серед 354 тем, присвячених персоналіям, 80 досліджують видатні постаті у педагогіці, які дійсно впливали на розвиток думки, освіти. Так, з 80 тем 38 присвячені В. Сухомлинському, 16 – А. Макаренку, 8 – Софії Русовій, 7 – М. Пирогову, 6 – Янушу Корчаку. Це постаті, доробок яких налічує велику, інколи дуже велику кількість праць, вони переважно увійшли до канону української і класичної педагогіки, присутні у вузівських підручниках, навчальній літературі. І тут справа навіть не в тому, що жодна з цих тем не писалася як «мікроісторія макрочолодини» за висловом українського історика Ярослава Грицака, а в тому, що вони і за методологією, і за джерелами дослідження не можуть класифікуватись як мікроісторія. Можу, як позитивний приклад застосування мікроісторичного підходу, назвати дисертацію І. П. Наливайка «Виховання школярів засобами мистецтва у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» (2001), де широко використано інтерв'ю, листи, спогади, як методи виявлення прихованої, не зафіксованої реальності, за їх допомогою розкривається повсякденне життя, школи, інтереси і захоплення дітей і прослідковується, як їх «педагогізував» Сухомлинський.

Але коли ми подивимося на дослідницьке поле, що міститься поза дисертаційним виміром, то побачимо, що прикладом мікроісторичного підходу і до деякої міри мікроісторії може слугувати монографічні напрацювання Відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України, і в першу чергу «Нариси з історії розвитку новаторських навчальних закладів в Україні (кінець ХІХ – ХХ століття)» [7], де висвітлюється діяльність Музично-драматичної школи М. Лисенка (1904–1918), Олександрівської школи-хутора глухонімих (1903–1917), Першої української гімназії імені Тараса Шевченка (Школи Дурдуківського) (1918–1930), декількох дитячих містечок ранньорадянського періоду тощо.

Отже, виходячи з вищевикладеного аналізу, можемо сформулювати певний алгоритм, певну модель, за якою дослідження може класифікуватись як таке, що відноситься до мікроісторії. Цей алгоритм, на мою думку, складатиметься з таких складових. Розміщую їх за важливістю і значущістю.

– виявлення малого, часткового (події, факти, явища), що відбулося в історії, не втрачаючи з поля зору цілісного, домінуючого (це – як роздивлятися у лупу частину цілого, зберігаючи це ціле);

– особлива увага до джерел, свідків подій,

що носять людинознавчий характер (листи, спогади, інтерв'ю, фото, листівки, щоденники, малюнки) – свідки унікального, свідки мотивацій і дій, цінностей і уподобань;

– поліфонія, різноманітність, представлення прихованої реальності у кожному відомому факті історії;

– мова викладу має бути «людською», захопливою і переконливою. До того ж, коли маємо справу з такими джерелами, то мимоволі дослідник переходить на відповідне вираження;

– наші історико-педагогічні персоналії, звичайно ж, мають чимось виділятися, вирізнятися з-поміж інших, описані не в дусі традиційних (читай – неорадянських) підходів, але у співвідношенні часткового (персоналії) і цілісного (офіційного), наявного і прихованого, мікро і макро, – з опертям на відповідні джерела.

Звичайно, може ми й недалеко просунулися у дослідженні мікроісторії, особливо у вигляді дисертаційних досліджень. Найкращим досягненням нашої конференції, нашого обговорення буде, на мою думку, введення мікроісторичного підходу до переліку (і застосування) історико-педагогічного інструментарію.

Мікроісторичний підхід може стати продуктивним підходом до висвітлення локальних і часткових проблем і тем, якими опікується історико-педагогічна наука. Це надасть можливість всебічно охопити тему, показати її багатимірність, варіативність та приховану реальність, вплив людини на події та факти, її згоду або супротив тому, що відбувається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історико-педагогічні дослідження: регіональний вимір. Вісник ЛНПУ імені Т. Шевченка. Серія педагогічні науки. – 2006. – № 19 (114). – 350 с.
2. Региональная история, локальная история, историческое краеведение в предметных полях современного исторического знания (Всероссийская научная конференция). Сб. статей и материалов. – Ижевск. – 2012. – 622 с.
3. Леві Джованні. Про мікроісторію / Леві Джованні // Нові підходи до історіописання. – Київ, 2013. – С. 119–138.
4. Верменич Я. В. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень / Я. В. Верменич // Укр. іст. журн. – 2010. № 4. – С. 156–169.
5. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. I, Ч. I-2). Від. ред. В. М. Даниленко. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2010. – 351 с. (Серія: «З історії

повсякденного життя в Україні», т. II).

6. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014) : хронологічно-тематичний показник закоординованих тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.01 / автор проекту і наук. ред. Сухомлинська О. В. ; наук. конс. Побірченко Н. С.; упоряд.: Коляда Н. М., Албул І. В., Бондаренко Г. В., Кравченко О. О., Шевчук О. М. – Умань : ФОП Жовтий, 2014. – 355 с.
7. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX – XX століття). – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 444 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Istoryko-pedahohichni doslidzhennya: rehional'nyy vymir. Visnyk LNPУ imeni T. Shevchenka. Seriya pedahohichni nauky. – 2006. – № 19 (114). – 350 s.
2. Rehyonal'naya ystoryya, lokal'naya ystoryya, ystorycheskoe kraevedenye v predmetnykh polyakh sovremennoho ystorycheskoho znanyya (Vserossyyskaya nauchnaya konferentsyya). Sb. statey y materyalov. – Yzhevsk. – 2012. – 622 s.
3. Levi Dzhovanni. Pro mikroistoriyu / Levi Dzhovanni // Novi pidkhody do istoriopysannya. – Kyviv, 2013. – S. 119–138.
4. Vermenych Ya. V. Mikroistoriya yak problemne pole sotsiohumanitarnykh doslidzhen' / Ya. V. Vermenych // Ukr. ist. zhurn. – 2010. № 4. – S. 156–169.
5. Povoyenna Ukrayina: narysy sotsial'noyi istoriyi (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.). U 2-kh knykh, 3-kh chastynakh. – Kn. I, Ch. I-2). Vid. red. V. M. Danylenko. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. – 2010. – 351 s. (Seriya: «Z istoriyi povsyakdennoho zhyttya v Ukrayini», t. II).
6. Ukrayins'ka istoryko-pedahohichna nauka u dzerkali tematyky dysertatsiynykh doslidzhen' (1995–2014): khronolohichno-tematychnyy pokazhchyyk zakoordynovanykh tem dysertatsiynykh doslidzhen' zi spetsial'nosti 13.00.01 / avtor proektu i nauk. red. Sukhomlyns'ka O. V.; nauk. kons. Pobirchenko N. S.; uporyad.: Kolyada N. M., Albul I. V., Bondarenko H. V., Kravchenko O. O., Shevchuk O. M. – Uman' : FOP Zhovtyy, 2014. – 355 s.
7. Narysy z istoriyi rozvytku novators'kykh navchal'no-vykhovnykh zakladiv v Ukrayini (kinets' KhKh – KhKh stolittya). – Luhans'k : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – 444 s.